

*др Јован Борђевић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији*

ЕЛЕМЕНТИ ТЕОРИЈЕ САМОУПРАВЉАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ

I

1. Три су основна „саставна дела” (по аналогији са познатом Лењиновом дефиницијом марксизма) теорије самоуправљања у Југославији: а) марксистичка наука о друштвеном развоју, а посебно о социјализму и отуђености; б) револуционарна стваралачка мисао о социјалистичкој револуцији у Југославији и њеном континуитету, као и теоријско „уопштавање” ове историјске праксе; в) искуства борбе радничке класе и других демократских и напредних снага прошлости у погледу схватања и остваривања ослобођења човека, а нарочито у функцији социјализма, демократије и људске слободе и једнакости.

Сви ови саставни делови су усклађивани и условљени у функцији времена и простора. С обзиром на то, и на релативно кратко време остваривања самоуправљања и засад углавном у једној земљи, ова теорија није довршена, а још мање дефинитивна. У њој има још увек описа, недовољно кристализованих и научно заснованих принципа и облика; у њој има идеја које се више супротстављају традиционалним и превазиђеним теоријским погледима, а недовољно оних који су у целини афирмативне, нове, трајније и од опште вредности.

2. С обзиром на све то, ова теорија није, нити се може схватити „као модел”. Она је, у основи, један од прилога стварања и развоја марксистичке теорије самоуправљања и путем и обиласцима конституисања социјалистичког друштва у савременим материјалним, политичким и културним условима, у којима постоји тежња и могућност превазилажења традиционалних система и стварања нових у којима се мења капитализам, етатизам и општа заосталост појединих делова света и земаља.

С друге стране, овај покушај теоријске реконструкције мисли и праксе самоуправног социјализма у Југославији не може бити ништа

друго до, једна етапа развоја, односно припрема једне потпуније и више заокружене марксистичке теорије самоуправљања. У том смислу, он је усмерен да утврди један теоријски „биланс“ и да допринесе развоју социјалистичке мисли и праксе у Југославији.

То је све данас могуће из разлога што је самоуправљање једна нова „идеја снага“ нашег века и вероватно наступајућег миленијума и што, поред релативно богатог и разноврсног теоријског фонда знања који је створен у Југославији, постоје и многобројне студије самоуправљању и изван ње, као и извесни парцијални покушаји да се оно остварује.

Том треба да се дода да су теорију самоуправљања градили и инспирисали појединци који су спајали теоријску способност и политичко стваралаштво.

3. Теорија самоуправљања није обичан идеолошки одраз праксе, стварности самоуправљања; исто тако, стварност самоуправљања не може се тражити у теорији, као ни теорија у стварности.

Али, између теорије и стварности самоуправљања у Југославији постоји узајамни однос и то дијалектички. Супротно оном што се мисли, дијалектички однос није механички и једнодимензионалан. Он се не састоји само у познатој истини да је теорија највиша и систематска свест о стварности у покрету, а да је ова не само мерило истинитости и ефикасности теорије, већ и њена провера, подстицај и инспирација.

У том смислу се теорија мора схватити и као организована мисао и као критички интелектуално обрабена пракса. Тиме се теорија ослобађа апстрактности и утилитарности. Научна и критичка теорија је теоријско и концептуолошко и практично (праксистичко од *praxis*), дело. То дело мора бити мисаона синтеза да би се ослободило механичко-позитивистичких схватања и приступа који карактеришу не само западну већ и уопште социјално-етатистичку политичку мисао у свету.

Као што је теорија не само теоријска већ и практична, тако је и пракса не само праксистичка већ и теоријска. Пракса није обична емпирија а још мање идеологија о емпирији-емпирицизам. Услед односа са теоријом, она је истовремено и мисаона и теоријска; пракса је емпирија и представа о њој.

Под тим условима теорија самоуправљања се не може схватити као нормативна доктрина, а живот самоуправног друштва у Југославији као експеримент.

Такав је положај и таква је улога теорије самоуправљања у Југославији, чији је један од основних мисаоних сегмената марксизам.

Поред тога, ова теорија обухвата како генезу и савременост самоуправљања у Југославији, тако и марксистички заснован социјалистички пројекат. То је однос према развоју самоуправљања, и будућности.

4. У свом теоријском и логичном значењу самоуправљање је *самоодређивање* класе и човека или *аутономија* ових субјеката и њихових манифестација, што значи, по свом старогрчком пореклу, право на доношење сопствених закона.

То право и ту могућност открива и обезбеђује социјалистичка револуција. У Југославији социјалистичка револуција је била најшири акт самоодређивања радничке класе и с њом других радних група (сељаштва и интелигенције нарочито), и у ширем смислу, у револуцији уједињених народа и народности.

Са таквом оријентацијом и таквим политичким условима, први облици институционализовања револуције и њених циљева изражавали су принцип самоуправљања. Наравно, ослободилачки одбори, који су се образовали већ у самом почетку револуције и ослободилачког рата у местима, општинама и другим „локалним” заједницама, представљали су органе самоуправљања побуњеног народа и радних маса које су својом акцијом остваривали право на самоуправљање и тиме и самоопредељење.

То није био само ни првенствено акт спонтаности већ и постојање једног политичког плана, теорије; и Комунистичке партије, као носиоца тога плана, који је саставни део ослободилачког и револуционарног социјалистичког пројекта, насталог у другим класним борбама пролетаријата.

Ова генеза је имала свој утицај и на доцнији развој принципа самоуправљања и на значајну улогу политичких снага које су имале способност и вољу да обезбеде еволуцију новог друштва и да спрече инволуцију, која често прати промене и после успешне револуције.

Предмет савремене теорије самоуправљања обухвата како однос између генезе, садашњости и будућности, тако и концепт самоуправљања који обухвата како „радничко самоуправљање” тако и друге облике социјалистичког самоуправљања, подразумевајући ту територијалне облике, и функционално и „интересно самоуправљање”.

5. Теорија о самоуправљању у Југославији није и не треба да се схвати као институционална теорија, без обзира на значај институција за остваривање самоуправног пројекта социјализма.

Као свака теорија, она садржи идеје, концепте и принципе, на основу којих се институције и други облици дефинишу, а не само описују. То захтева да се институције не схвате као обична форма и схеме, а још мање као организациони формализам. Оне остварују потврду, развој и критику основних премиса самоуправне теорије, што значи да оне траже своју допунску и више конкретну теорију, која проширује идејне видике и обезбеђује конкретност теоријским премисама. Ове премисе се односе на суштину и облик самоуправног друштвеног и политичког система и на одређивање карактера и облика социјалистичког друштва у коме се тај систем успоставља и служи му.

II

1. Основни предмет теорије самоуправљања је социјалистичко друштво; један оригинални облик социјализма који је производ одређене историје и основног марксистичког концепта о социјализму као друштву „прелазног периода” од капитализма у комунизам. То је основна поставка теорије самоуправљања. Свакако свођење ове теорије на описивање самоуправљања као таквог је један начин ненаучног редукционизма.

Спајајући социјализам и самоуправљање, југословенска теорија спаја хуманистичке традиције човечанства са марксистичким схватањем социјализма и историјским циљевима радничке класе.

Према тој теорији центар и основна снага социјализма није држава, спољна и принудна организација власти, већ човек и његова слобода.

За разлику од буржоаског друштва, и у самом облику развијене демократије, човек није само грађанин ни *homo economicus* већ људско биће које својом делатношћу и знањем ствара, развија и усавршава средину у којој живи и ради, а тиме уједно ствара и себе. У условима које је затекао и које мења, слобода тог човека — (јер је социјализам пројекат слободе односно људског ослобођења) — није скуп права: имати и добити нешто од другог, а посебно од државе, већ слобода за *нешто*. То је слобода човека да испуњава и развија своје људске потребе и могућности у односима узајамног поштовања, људског достојанства и развијања солидарности и заједништва.

Отуда је друга основна мисао социјалистичке самоуправне теорије истовремено хуманистичка и активистичка; слободарска и ослобађајућа. Она је истовремено мерило за разликовање између старог капиталистичког и социјалистичког друштва; између самоуправног социјализма и државног капитализма и етатистичког облика социјализма.

2. Теорија самоуправљања у Југославији је у више праваца теорија марксистичког социјализма у сталним променама и сталној самокритици. Она се заснива на оптимизму односно на вери у човека и његове способности да сам себе ослобађа и остварује своје потенцијалне снаге и жеље. Новина ове теорије је у њеном критичком реализму који може да превазиђе утопизам, а нарочито идеје месијанства.

Ова теорија конституише друштво односно материјалне политичке и духовне услове у којим човек може да ослобађа самог себе и да остварује своје моћи. Она указује да се ништа предестинирано и аутоматски не ствара и не мења у друштву; и тиме да социјализам није једнострано економски дефинисан нити да самоуправљање у тој мери оплемењује да се ослобађа противречности и бирократске опасности које производи свако, а нарочито ново друштво.

3. Самоуправљање произлази из концепта социјализма који се заснива не само на материјалним условима већ и на новим облицима својине односно продукционих односа.

Социјализам се супротставља друштву аутоматизованих индивидуа и култури благостања. Социјализам није ни друштво у коме се појединци подређују држави, машинерији и бирократији. Социјализам се супротставља и држави као „апстрактном капиталисти“, без обзира да ли је друштвени капитал уједињен у рукама капиталистичке корпорације или у рукама државе као опште корпорације.

Етагизован социјализам се супротставља циљевима социјализма и онемогућава успостављање самоуправних односа. Циљ социјализма је стварање облика производње и потрошње друштва у којима човек може да превазиђе отуђење човека од производа његовог рада и од других произвођача, и од самог себе и од природе. Социјализам у том смислу супротстављен је сваком друштву у коме је успостављено отуђење човека и у коме се омогућује разарање односа разумевања, солидарности и љубави међу људима.

То друштво захтева две битне промене у односу на старо капиталистичко друштво. Промену производних односа и нове односе у производњи и преко тога развијање нових односа у микро-организмима и у макроорганизацији друштва.

Основу преображаја и новину представља друштвена својина и укидање поделе између владајућих и оних који извршавају заповести првих.

Друштвена својина на средства за производњу није само опозиција приватне капиталистичке својине, већ и основа структуралне промене у привредним и другим друштвеним организацијама и превазилажења хијерархијских односа у процесима и односима производње. Она је уједно и основа за удруживање произвођача у самоуправним институцијама и одатле у другим институцијама и организацијама самоуправљања.

Самоуправљање има посебан значај за ове промене у друштвено-економској „бази” или инфраструктуру социјализма. Оно омогућује прелазак из државне у колективну и друштвену својину средстава за производњу. Оно отвара могућности за слободно удруживање произвођача и радних људи и за ослобађање од система и његовог присуства.

4. Друштвена својина на средства производње и рада, самоуправљање и слободно удруживање произвођача је пут за враћање отуђења произвођача од производа рада и човека, до његове неотуђиве људске личности.

Социјалистичко друштво се мора истовремено ослободити од традиционалног концепта о изједначавању национализације и социјализма, од изједначавања државе и друштва.

Југословенска теорија о самоуправном социјализму је антидогматска и у два друга основна правца. Она не искључује постојање разних облика приватне својине и то у складу са два услова: да приватна својина не обухвата стратешке центре у организацији привреде и тиме да не представља извор не само капитализма већ експлоатације рада другог; да налази у планирању и у другим мерама социјалистичког друштва одговарајућа ограничења и могућност социјализације приватне својине и оруђа рада.

На другом месту, она поставља принципе и облике удруживања рада и средстава, и размене рада, да би се социјалистичко друштво ослободило како атомизације, тако и централизма и посредништва политичке власти односно државе.

5. Социјализам у Југославији је условљен општим стањем материјалног, друштвеног и културног развика, поделом рада у земљи и у свету. То утиче да структура организација привреде обухвата и робно-новчане односе. Таквом стању нису се супротстављали сви велики мислиоци социјализма, а оно се објективно једино може заменити централистичким и етатистичким реглементирањем и управљањем привреде и друштва у целини.

И ако се у појединим и економским и социјалним схватањима и мерама „слободног тржиште” везује за подстицај радног ангажовања и заинтересованости људи да производе и раде, самоуправно социјалистичко друштво у „слободном тржишту” тражи услов за остваривање самоуправљања. Супротно од тога социјализам би преузео схватање човека као искључиво „економске индивидуе” и тиме би се враћао на економске односе из праксе капитализма.

Али, два су друга неизбежна принципа социјализма које ова теорија није довољно развила и није довољно утицала да се не извитопери пракса, удаљујући се од основног концепта самоуправног социјализма. Пошто људи производе у удруженом раду, а не у компетативном од-

носу, нужно је обезбедити да у пракси они производе рационално и на неогуђени начин. То значи нужност успостављања самоуправљања у целокупном, не само економском подручју већ и у друштвеном систему, који омогућује да производња дође под контролу уједињених произвођача као самоуправљача; спречавајући истовремено могуће појаве да ову контролу преузме не само држава већ и неке „слепе силе”.

Друго, све ово истиче антибијократски концепт социјализма и одбијање улоге и утицаја бирократије чак и кад она управља целокупном привредом, али то, с друге стране, значи да произвођачи појединачно и колективно учествују у планирању и у извршавању планова. То је смисао „самоуправног планирања” који се уводи у Југославији.

Према теорији самоуправног социјализма, као и према мишљењу Маркса, на овај начин се може очекивати да у облику неогуђеног друштва човек постане независан, да стане на своје сопствене ноге, и да не буде више ограничаван отуђеним објектима производње и потрошње. То се посебно истиче у односу на потрошњу која још увек прети да допринеси репродукцији отуђеног друштва, јер човек може бити самоуправљач и слободан у производњи, „а на тржишту да постане заробљен”. То је већ запажао Енгелс.

6. Социјализам није једна нова варијанта економизма нити самоуправљање уводи само један облик „индустријске демократије”.

Социјализам као друштвени систем је усмерен да превазиђе и отуђени начин производње. Ове промене у производњи и производним односима битно утичу да произвођач постане истински господар и креатор свога живота. На тај начин он стиче услове и представу да у производњи и друштву остварује свој живот уместо да ту тражи само средства за свој живот.

Социјализам ни у условима самоуправљања није донео пуно остваривање оваквог људског живота, већ само услов за то испуњавање. Кад човек изгради рационални и неогуђени облик друштва, тек тада стиче услове да почне остваривање циља социјализма и живота човека. А тај циљ је: „развој људске моћи који је истовремено његов циљ и распрострањавање новог подручја људске слободе”.

Та теорија самоуправног социјализма уједно се проширује и на политичко подручје и на област духовне структуре. Суштина ове теорије, уколико је социјалистичка и самоуправна, и коначно марксистичка и ослободилачка, огледа се не само у ослобођењу човека, а посебно радничке класе од ланца сиромаштва, већ и од духовног сиромаштва које је, истина, резултат не само отуђења рада већ и свестране отуђености човекове личности у прошлости.

Сваки облик социјализма и тиме и самоуправни социјализам није по себи циљ живота и напора човека, већ услов његове самосвојности, слободе и стваралаштва.

То је уједно и један од савремених закона самоуправљања и социјализма.

dr Jovan Djordjević,
retired professor of the Faculty of Law in Belgrade

ELEMENTS OF THE THEORY OF SELF-MANAGEMENT IN YUGOSLAVIA

Summary

Following are three basic component parts of the theory of self-management in Yugoslavia: (i) marxist science of social development, and more particularly of socialism and alienation; (ii) revolutionary creative thought on socialist revolution in Yugoslavia and on its continuity, as well as theoretical generalization of that historical practice; (iii) experiences of the struggle of the working class and of other democratic and progressive forces in the past in relation to the conception and realization of the freedom of man, and more particularly in the function of socialism, democracy and human freedom and equality. The theory of self-management in Yugoslavia is not, and should not be, conceived as an institutional theory, regardless of the importance of institutions for the realization of the self-management socialism. As any other theory, it contains ideas, conceptions and principles on the ground of which institutions and other relevant forms are defined, and not only described. This is why it is necessary that the institutions be not conceived as pure form or scheme, and still less as organizational formalism. The basic subject matter of the theory of self-management is the socialist society. Every reducing of that theory to describing the self-management as such is but a way of unscientific reductionism.

dr Jovan Djordjević,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade

ELEMENTS DE LA THEORIE D'AUTOGESTION EN YUGOSLAVIE

Résumé

Il y a trois principales parties composantes de la théorie de l'auto-gestion en Yougoslavie: 1) science marxiste sur le développement social, particulièrement sur le socialisme et l'aliénation; 2) pensée créatrice révolutionnaire sur la révolution socialiste en Yougoslavie et sa continuité, ainsi que la généralisation théorique de cette pratique historique; 3) expériences issues de la lutte de la classe ouvrière et d'autres forces démocratiques et progressistes, dans le passé, lié à la conception et réalisation de la libération de l'homme, surtout dans la fonction du socialisme, démocratie et liberté

et égalité humaine. En Yougoslavie, la théorie de l'autogestion n'est pas et ne doit pas être comprise en tant que théorie institutionnelle, sans égard à l'importance des institutions pour la réalisation du socialisme autogestionnaire. Comme toute théorie, elle contient des idées, des conceptions et des principes en partant desquels, les institutions et les autres formes sont définis, mais non décrits seulement. Ceci exige que les institutions ne soient pas comprises en tant que forme et schéma ordinaire, et moins encore comme formalisme organisationnel. La société socialiste est l'objet principal de la théorie de l'autogestion. Tout essai de réduire cette théorie à une description de l'autogestion comme telle, est une sorte de reductibilité non scientifique.